

Φυσικῶν λέγεται μάτην ἀπείρους εἶναι τὰς τῶν ὄντων ἀρχάς, εἰ τρεῖς εἰσιν ἱκαναί. καὶ ἐπεὶ ἡ γένεσις εἶδος κινήσεως καὶ τὸ νοοῦν τὸ αὐτὸ ἐστὶ τῶ νοουμένῳ ἐν ταῖς ἀύλοις οὐσίαις, οὐδεμία δὲ κίνησις ἐν τῷ πρώτῳ κινουῦντι δύναται εἶναι ἀύλος τε οὐσία τοῦτό ἐστιν, οὐδὲν ἂν ὄλως εἴη, ᾧ ἂν ἀναγκασθεῖη Ἀριστοτέλης τριάδα δοξάζειν ἢ διὰ τὴν τοῦ υἱοῦ γέννησιν ἢ διὰ 5 τὴν τοῦ λόγου πρόοδον. οὐδαμῶς οὖν ὁ τῆς ἱερᾶς καὶ θείας τριάδος λόγος ταῖς Ἀριστοτελικάϊς ἀρχαῖς ἔπεται, ἀλλὰ καὶ πᾶν τούναντίον αὐταῖς μάχεται καὶ πρὸς ὑψηλοτέραν ἀποκαλύψεως θείας διδασκαλίαν ἀναφέρεται. ἅπερ εἰ ὁ ἐναντίος ἤδει, οὐκ ἂν τοσαῦτα συμφορήσας εἰκῆ ἀπελήρησεν.

ⓐ Ἀλλ' ἐπὶ τὰ ἐπιχειρήματα, οἷς τοῦτο πειρᾶται δεικνύναι, ἰτέον. πρὸς 10
 V 119^v τὸ πρῶτον οὖν τὸ ἐκ τοῦ πρώτου τῶν περὶ Οὐρανοῦ εἰλημμένον οὐ συνεῖ-
 ναί φημι αὐτὸν τῶν ἐκεῖ λεγομένων ὑπ' Ἀριστοτέλους. οἱ γὰρ ἐξηγηταὶ
 αὐτοῦ πάντες ὁμοίως εἶτε Ἕλληνες εἶτε Χριστιανοὶ τὴν θρησκείαν, ὧν τὸ
 ἀξίωμα οὐδ' ὅσον εἰπεῖν τουτουῖ μεῖζον, οὐχ οὕτω τὰ ῥήματα ἐξηγοῦνται
 ἐκεῖνα. καὶ ἵνα τοὺς Χριστιανούς καὶ τούτων μάλιστα, ὅσοι περὶ πλείστου 15
 πεποίηται τοῖς Ἀριστοτέλους λόγοις τὰ ἡμέτερα βεβαιουῦσθαι, εἰς μαρτυ-
 ρίαν καλέσωμεν. Θωμᾶς ὁ ἐξ Ἀκυῖνου ἐν τῷ τῶν Ἀποφάσεων πρώτῳ·
 »οὐχὶ τριάδα προσώπων ἐν θεῷ Ἀριστοτέλη τιθέναι τούτοις τοῖς λόγοις
 βούλεσθαί φησιν, ἀλλ' ἐπεὶ ἐν παντὶ δημιουργήματι ἐν τριάδι ἡ τελειότης,
 ἀρχῆ ἢ δηλονότι, μέσῳ καὶ τέλει εἶναι φαίνεται, διὰ τοῦτο τοὺς ἀρχαίους 20
 αὐτὸν ἐν ταῖς τῶν θεῶν ἀγιστεῖαις παραλαβεῖν.« τὸ αὐτὸ δὲ ὁ αὐτὸς οὗτος
 διδάσκαλος κἀν τῷ πρώτῳ τῶν Ἐπιτομῶν βιβλίῳ, τμήματι τριακοστῷ δευτέ-
 ρῳ, ζητήματι πρώτῳ φησίν. ἔτι δὲ καὶ Ἀλβέρτος ὁ Μέγας ἐν τῇ εἰς τὸ
 περὶ Οὐρανοῦ ἐξηγήσει, κεφαλαίῳ δευτέρῳ· »ὁ ἀριθμὸς, φησίν, οὗτος ἐν-
 ταῦθα τὴν τῶν φυσικῶν τριάδα σημαίνει.« »δι' ὃ Πυθαγόρας τούτῳ τῷ 25
 ἀριθμῷ τοὺς θεοὺς τιμᾶν δεῖν διὰ τῶν φυσικῶν ἐνόμισεν« »τῷ τὴν αὐτοῦ
 ἐνέργειαν ἐν τοῖς φυσικοῖς φαίνεσθαι ὡς ἂν διὰ τούτου τελειούμενοις.«
 οὕτω δὲ καὶ πάντες οἱ λοιποὶ τῶν ἐξηγητῶν τὰ ῥήματα ἐξέλαβον ταῦτα,
 μὴ τὴν θείαν τριάδα νενοηκέναί τὸν Ἀριστοτέλη διῆσχυριζόμενοι, ἀλλὰ τὴν
 ἐν τοῖς φυσικοῖς μόνον ἐνοῦσαν τριάδα, ὧν ἡ τελειότης ἐν τριάδι συμπλη- 30
 ροῦται, ἀρχῆ φημι, μέσῳ καὶ τέλει. ἡ δὲ τοῦ ἄρθρου προσθήκη, ἐν οἷς
 φησιν Ἀριστοτέλης τὸν λόγον τὸν τῆς τριάδος, οὐ τὸ ἄκρον καὶ ἐξαίρετον,
 ὡς ὁ κατήγορος οἶεται, παρίστησιν. ἡ γὰρ τοῦ ἄρθρου χρῆσις ποτὲ μὲν
 τὸν ἐκάστου λόγον καὶ τὸ εἶδος σημαίνει, οὐχ ἢ τὸ δέ τι καὶ ἄτομόν ἐστιν,
 ἀλλ' ἢ καθ' ὅλου καὶ τῷ εἰδικῷ λόγῳ, ἐν ᾧ πάντα τὰ ὑποκείμενα κοινω- 35
 νοῦσιν ἀλλήλοις, οἷον βουλόμενος εἰπεῖν ἄνθρωπον, ἐν ᾧ πάντες ἀλλήλοις
 συνίασιν ἄνθρωποι, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς τοῦ ἄρθρου
 V 120 προσθήκης ἂν φαίην, τὸν δὲ κατὰ μέρος οὐ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἄνθρωπόν
 τινα εἶποιμι. ποτὲ δὲ πρὸς τι τῶν ὑπ' ἐκείνου, μετ' οὗ διαλέγομαι, ἐγνωσ-
 μένων ἢ τούτου χρῆσις παραλαμβάνεται, ὡσπερ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους 40

22 τριακοστῷ *correxí sec. versionem Lat.* εἰκοστῷ V

18 Thom. Aq. In Sent. Petr. Lomb. I. dist. 3. quaest. 1. art. 4. | 21 cf. Thom. Aq. Summa theol. I. quaest. 32. art. 1. | 24 Albert. Magn. De Caelo et Mundo I. tr. 1. c. 2.

quae de deo dicantur, frustra posueris plura, sicut et primo Physicorum scribitur principia frustra esse infinita, quando tria sufficiunt. Et cum generatio sit species motus, quodque intellegit et quod intellegitur, idem sit in abstractis substantiis, nullus autem motus esse possit in primo motore
 5 et abstracta ipse substantia sit, non est, quod Aristoteles ex suis principiis cogatur ponere trinitatem vel propter filii generationem vel propter verbi productionem. Ita ratio trinitatis divinae non ex principiis Aristotelicis accipi potest, immo vero pugnat cum iis et altius ad gratiam revelationis se refert. Quae si adversarius animadvertisset, non frustra tam multa
 10 dixisset.

Sed venio ad eius argumenta. Atque ad primum, quod a primo libro 6 de Caelo sumitur, respondeo male id ita sumi. Expositores enim, quorum maior quam adversarii auctoritas est, non ita eum locum exponunt. Sed divus Thomas in primo Sententiarum: »Non, inquit, trinitatem personarum
 15 ponendam in deo Aristoteles censet, sed cum in omnibus creaturis perfectio in trinario, principium dico, medium et finem, appareat, ideo veteres numerum hunc servandum in caerimoniis statuisse narrat.« Idem in quaestionibus de Veritate, quaestione decima: »Dicendum, inquit, Aristotelem non trinarium numerum in deo intellexisse. Sed huius perfectionem numeri
 20 ostendere vult ex eo, quod veteres hunc in sacris servarint.« Quod idem in prima etiam parte, quaestione trigesima secunda, articulo primo refert. Albertus etiam tractans eundem locum capitulo secundo: »Numerus, inquit, hic trinitatem rerum significat naturalium«. »Quam ob rem Pythagoras eo ipso colendos esse deos per sacra admonuit,« »quoniam eius actus
 25 apparet in naturalibus rebus, utpote cum ita perficiantur«. Reliqui vero expositores, quos enumerare longum est, in hac eadem sententia sunt, ut Aristoteles, cum verbis uteretur illis, non intellexerit trinitatem divinam, sed trinitatem solum rei naturalis, cuius perfectio in ternario consistit, cum omnes eiusmodi res perficiantur suo principio, medio et fine. Articulus
 30 vero, quem Aristoteles Graece loquens coniungit cum nomine trinitatis, non summam et praecipuam quandam rem significat, ut adversarius credit. Sed praeterea usus eius est tum ad rei ipsius rationem et formam, hoc est non sub conditione particulari suppositi huius aut illius, sed sub ratione formali, in qua supposita convenient omnia, ut, si eum dicere velim homi-
 35 nem, in quo particulares convenient omnes homines, cum articulo dicam ὁ ἄνθρωπος, cum autem particularem, sine articulo ἄνθρωπόν τινα. Tum etiam ad rem cognitam iam ei, apud quem loquor, tendit usus eiusdem, ut, si discipuli inter se de suo doctore loquuntur, cum articulo nomen,

18 Thom. Aq. De Veritate quaest. 10. de mente art. 13.

περὶ τοῦ ἑαυτῶν καθηγεμόνος διαλεγόμενοι ὁ διδάσκαλος εἶποιεν ἄν, ἅτε δὴ περὶ ἐγνωσμένου πράγματος τῷ προσδιαλεγόμενῳ τὸν λόγον ποιούμενοι. τριχῶς οὖν τῆς τοῦ ἄρθρου χρήσεως λαμβανομένης ὁ Ἀριστοτέλης τὰ φυσικὰ πάντα ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος ἔχειν εἰπὼν ἐπιφέρει ταῦτα τὸν τῆς τριάδος ἔχειν λόγον, τῆς τριάδος μετὰ τοῦ ἄρθρου εἰπὼν, ὡς ἂν εἰ 5 εἶπεν· οὐ ταύτης ἢ ἐκείνης μερικῆς τριάδος, ἀλλ' αὐτῆς τῆς τριάδος ἀπλῶς, ἢ ὁ τῆς τριάδος λόγος ἀρμόζει, οὐ τὴν ἄβυλον ἐκείνην τὴν ἐν τῇ θεότητι τριάδα νοῶν, ἀλλὰ τὴν ἐν ὕλῃ οὔσαν ὑπὸ τῷ τῆς τριάδος ἀπλῶς λόγῳ, τὴν καὶ εἰδικὴν οὔσαν αἰτίαν ταῖς καθ' ἑκάστα τριάσιν, ὡσπερ καὶ τῷ ἐν ὕλῃ τοῦ ἀνθρώπου εἶδει μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ὀνόματος τὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶδος 10 σημαίνομεν. ἀλλ' ὁ ἐναντίος, ὅτι τοῦ ἐξ Ἀρρητίου Λεονάρδου ἠκηκόει τάγαθὸν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ἠθικῶν εἰς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν μεταβεβληκότος, ἐνόμισεν ἀγνοία τῆς Ἑλληνικῆς φωνῆς αἰεὶ τὴν τοῦ ἄρθρου χρῆσιν ὑπερ- κείμενόν τι καὶ ἄκρον δηλοῦν. ἀλλ' οὔτε Λεονάρδος ὀρθῶς ἠρμήνευσεν, καὶ βέλτιον ὁ ἡμέτερος Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος αὐτὸ τάγαθὸν ἐρμηνεύσας. 15 ἐφίεται γὰρ πάντα τοῦ ἀγαθοῦ οὐχ ἢ ἄκρου, ἀλλ' ἢ ἀγαθοῦ καὶ τῷ ἀδίκῳ τάγαθοῦ λόγῳ, ὅπερ διὰ τοῦ αὐτό, οὐ διὰ τοῦ ἄκρου δηλοῦται. εἰ γὰρ καὶ ἔσθ' ὅτε τὸ ἄκρον σημαίνει, ἀλλ' οὐκ αἰεὶ, ὡς ἤδη διασεσάφηται. τοῦτ' ἐκεῖνό ἐστι τὸ τοῦ ἐναντίου ἐπιχείρημα, ὃ τοσαύτην ἐνεῖναι ἰσχὺν διίσχυ- ρίζεται, ὡς ἱκανῶς καὶ ἑαυτῷ καὶ πᾶσι τοῖς ὀρθῶς φρονοῦσι δι' αὐτοῦ τὸ 20 προκείμενον ἀποδείκνυσθαι. τοῦτο δ' ὡς ἀσθενὲς καὶ κενόν ἐστι, πᾶσι γέγονεν ἤδη καταφανές. τὰ γε μὴν αὐτῷ περὶ ἑαυτοῦ εἰρημένα οὐ πάντῃ U120^v διαμαρτάνουσι. ῥᾶστα γὰρ οἱ γε τοιοῦτοι τῶν λόγων τὸν εἰπόντα αὐτὸν πείθουσιν.

7 Πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, ὅπου φησὶν ἐν θεῷ καὶ παρὰ θεοῦ εἶναι, πρὸς 25 ὅπερ ὑπ' αὐτῆς ἐπαγόμεθα τῆς φύσεως, ὁμολογῶ τοῦτ' εἶναι ἐν τῷ θεῷ, ἀλλ' οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ὡς τὸ ἀποτέλεσμα ἐν τῇ αἰτίᾳ. οὐδὲν οὖν, (εἰ) ὁ ἐναντίος φησὶν ἐπιφέρων, ὡς ἐπεὶ ὑπ' αὐτῆς ἀναγκαζόμεθα τῆς φύσεως θυσιά- ζειν τῷ θεῷ ζῶν ἢ ἀριθμὸν τέλειον, ἔπεται διὰ τοῦτο τοιοῦτον εἶναι τοῦτο ἐν τῷ θεῷ, οἷον παρ' ἡμῶν προσφέρεται· ψεύδεται γὰρ. ἔπεται μέντοι εἶναι 30 τινὰ τρόπον ἐν τῷ θεῷ. τοῦτο γὰρ καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν. καὶ Ἀριστοτέλης φησὶ τὸν τριαδικὸν ἀριθμὸν εἶναι ἐν τῷ θεῷ ὡς τὸ ἀποτέλεσμα ἐν τῇ ἰδίᾳ αἰτίᾳ. οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ τὸν τετραδικόν, τὸν ἐν τῷ τετραπόδῳ περιεχό- μενον λόγῳ, εἰ καὶ κατ' Ἀριστοτέλην οὐδὲ ποιητικὸν αἰτιὸν ἐστὶν ὁ θεός, εἰ μὴ καθ' ὅσον τὸ ὑπὸ τῶν δευτέρων αἰτίων κυρίως ποιούμενον τοῦτό πως ἐπὶ 35 τὸ πρῶτον ἀναφέρεσθαι δυνατόν, ὅπερ ἀρχὴ τοῦ εἶναι καὶ ζῆν καὶ συντη- ρεῖσθαι καὶ ἐξηρτῆσθαι ἐστίν. ὁ μέντοι ἡμεῖς φαμεν πᾶν τὸ γεγονὸς ἐν τῷ θεῷ εἶναι, οὐδ' αὐτὸς Ἀριστοτέλης ἀρνήσαιο ἄν, εἰ γε πάντα ἐνοει- δῶς ἐν ἐκείνῃ φησὶ περιέχεσθαι τῇ ἀρχῇ καὶ ἐξ αὐτῆς ἐξηρτῆσθαι, εἰ καὶ δημιουργηθὲν ἢ γεγεννημένον λέγειν οὐκ ἀπεδέξατο. 40

8 Πρὸς τὸ τρίτον, οὐχ ἔπεται τριάδα εἶναι ἐν τῷ θεῷ, ὅτι φυσικὸς ὁ τῆς τριάδος ἐστὶ λόγος. ὡς γὰρ ἤδη εἴρηται, ἐνοειδῶς ἐστὶν ἐν τῷ θεῷ κατ' Ἀριστοτέλην, ἃ διηρημένα τελειοῦσι τὰ φυσικὰ τῶν πραγμάτων. ὁ

necesse est: ὁ διδάσκαλος. Res enim alteri cognita ab altero nominatur. Cum itaque triplex usus articuli apud Graecos sit, Aristoteles cum universitatem rerum naturalium numero contineri principii, medii et finis dixisset, haec trinitatis habere numerum attulit cum articulo τῆς τριάδος, ac si diceret: 5 non huius aut illius particularis trinitatis, sed trinitatis ipsius simpliciter sub ratione trinitatis. Quod non facit, ut trinitas abstracta in divinis illa intelligatur, sed, quod ex proposito est, ea significetur trinitas, quae in materia est sub trinitatis simpliciter ratione, quae causa formalis singulis trinitatibus est, sicut et forma hominis addicta materiae cum hominis nomine speciem 10 humanam significo. Sed adversarius, quod Leonardum Aretinum audierat convertisse primo Ethicorum libro τὰγαθὸν <in> summum bonum, credidit semper usum eiusmodi articuli egregiam quandam et summam rem dicere, cum nec Leonardus recte converterit, sed melius Ioannes Argyropulos noster, qui bonum ipsum interpretatus est. Appetunt enim omnia bonum 15 non ratione summi, sed ea, qua bonum et expetendum est ratione formali, quod per ipsum, non per summum significatur. Et licet aliquando summum significetur, tamen non semper, ut satis iam declaratum est. Hoc est illud adversarii argumentum, in quo tantam vim esse dicit, ut plene et sibi et ceteris, qui recte sentiunt, satisfaciat. Sed quam imbecille ac frivolum hoc 20 sit, iam omnibus constat. Quae tamen de eo adversarius praedicat, non omni ex parte falso dicta velim. Facile enim suo, ut dicit, auctori et quidem plene satisfacere potest.

Ad secundum, cum a deo et in deo esse id, in quod a natura im- 7 pellimur, dicit, concedo id esse in deo, verum non eodem modo, sed ut 25 effectus in sua causa est. Nihil igitur valet consequentia adversarii illa: Quod a natura impellimur offerre deo animal aut numerum perfectum, ergo id tale in deo est, quale a nobis offertur. Quamquam sequitur, ut in deo sit aliquo modo, quod quidem et nos confitemur ex sententia Aristotelis numerum ternarium esse in deo, ut effectus in sua causa est, nec 30 minus quaternarium, qui in quadrupedis ratione continetur, quamquam ne efficiens quidem deus est iudicio Aristotelis, nisi in quantum, quod a secundis efficitur causis proprie, id referri quodam modo possit ad primam, quae principium essendi, vivendi, servandi, dependendi secundis est. Sed tamen, quod nos dicimus, quicquid factum est, in deo fuisse et esse, ne 35 Aristoteles quidem negare poterat, cum omnia unite in illo principio contineri atque ex eo dependere fateretur, quamquam creatum et factum dicere recusaret.

Ad tertium, non sequitur trinitatem esse in deo, propterea quia 3 trinitatis ratio naturalis est, ut dictum iam est. Unite enim in deo sunt 40 ea, quae distincta res perficiunt naturales iudicio Aristotelis. Ad rationem

11 <in> *supplevi ex Graeco*

8 cf. Arist. De Caelo α 1. 268 a.

γὰρ λόγος, ὃ τοῦτο πειρᾶται δεικνύναι λέγων οὐδὲν ἄλλο εἶναι τὴν φύσιν ἢ τὸν θεόν, οὐκ ἀληθεύει. οὐ γὰρ θεός, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ κατ' Ἀριστοτέλην ἐξηρητημένη ἡ φύσις ἐστίν, εἰ καὶ τὸ ἀμαθῶς ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον βέλτιον ἡμεῖς δυναίμεθα λέγειν θεόν τινα τρόπον εἶναι τὴν φύσιν, ὅτι ὑπηρετεῖται αὐτῷ κάκεινα ποιεῖ, ἅπερ ὁ θεὸς ἐξ αἰδίου βεβούληται. οὐχ ἔπεται μέντοι, ὅς ὡς εἰ τριαδικῷ ἀριθμῷ τὰ φυσικὰ τελειοῖ, τριαδικῷ καὶ αὐτὸν τὸν θεὸν τελειοῦσθαι, τὸν τῆς φύσεως δημιουργόν. ὡς γὰρ ἐκεῖνος πολλῷ τῆς φύσεως ὑπεξήρηται, οὕτω καὶ τῷ τῆς ἰδίας τελειότητος λόγῳ πολλῷ ὑπερέχει, ἢ ὥστε τριαδικῷ ἀριθμῷ τελειοῦσθαι. ὁ οὖν ἦνεται ἐν τῷ θεῷ, τοῦτ' ἐν τῇ φύσει διακεκριμένον τριάδι ἐνδείκνυσιν τὴν τοῦ οἰκείου δημιουργοῦ ἄκραν καὶ ἄρρητον ἔνωσιν. τοῦτο καὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν διδασκάλων ἐστὶ γνώμη καὶ Συνέσιος Κυρηναῖος φιλόσοφος τῶν ἐπιφανῶν βούλεται· »τὰ πρῶτα, λέγων, τῶν ὄντων ἀπλᾶ. κατιούσα δὲ ἡ φύσις ποικίλλεται«. ταῦτό δὲ τοῦτο καὶ Πλάτων καὶ Πρόκλος καὶ οἱ Πλατωνικοὶ πάντες δοξάζουσιν. κατ' Ἀριστοτέλην τοίνυν ἡ ἐν τῷ θεῷ τῆς ἀπλότητος ἐνότητος δηλοῦται διὰ τῆς ἐν τοῖς 15 φυσικοῖς τριάδος, ἐφ' ὅσον ἦν δυνατόν. ἅμα γὰρ εἶναι καὶ φύσιν καὶ ἐνότητα παντελῆ ἐν αὐτῇ σώζεσθαι ἀδύνατον ἦν.

9 Πρὸς δὲ τὸ τέταρτον, οὐχ ἔπεται, ὡςπερ εἴρηται πολλάκις, τῷ αὐτῷ τρόπῳ εἶναι ἐν τῇ αἰτία τὸ ἐν τῷ ἀποτελέσματι ὄν. οὐδὲ γὰρ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δίπους ἢ ὁ ἵππος τετράπους, διὰ τοῦτο καὶ τὸν θεὸν ἢ δίποδα ἢ τετράποδα φαίης ἄν. τὸ γὰρ πᾶν αἴτιον ὅμοιον ἑαυτῷ ποιεῖν οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην καὶ τὴν τοῦ ἀποτελέσματος φύσιν νοητέον καὶ κατὰ τὴν ἐκάστου χωρητικὴν δύναμιν. ὅθεν ἐπεὶ μὴ δυνατόν ἦν τὸ ἐν ὕλῃ μέλλον ἐγγίνεσθαι εἶδος ἐνοειδὲς εἶναι, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ ὑποκειμένου φύσιν εὔγε τῇ τριάδι συμβαίνει, διὰ τοῦτο τριάς ἐν τοῖς φυσικοῖς εὐρίσκεται. ἦτις ἐν τῷ αἰτίῳ εἶναι οὐ δύναται, ὡςπερ καὶ τὸν τοῦ τετράποδος λόγον, οὐ ἄνευ ἵππος εἶναι οὐ δύναται, ἐν τῷ θεῷ λέγειν οὐ θεμιτόν.

10 Πρὸς δὲ τὸ πέμπτον ἀρκούντως ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἴρηται. πρὸς δὲ τὸ ἕκτον, ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ προβλήματι ἐκείνῳ οὐχ οὕτως ἐχρήσατο τῷ ῥήματι, ὡς ὁ ἐναντίος ἐπιχειρῶν πλάττεται. ἐν τρισὶ γὰρ ἐκεῖνος καὶ διὰ τρίτης πρὸς τὸ τέλος ἔρχεσθαι τὸ πρᾶγμα φησιν, ὡςπερ οἱ ἰατροὶ τὰς κρισίμους ἡμέρας διὰ τρίτης ὀρίζονται τοῖς νοσήμασιν. ὁ δ' ἐναντίος τῇ τῆς Ἑλληνικῆς ἀγνοία φωνῆς νομίζει τὸ τελειοῦσθαι ἐν τῷ τοῦτο σημαίνει ἀεὶ τὸ εἰδικῶς τελειοῦσθαι, καίτοι οὐ τὴν τελικὴν τελειότητα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ πέρασ τοῦ πράγματος καὶ τὸν τῆς κινήσεως ὄρον σημαίνει. ὅθεν καὶ τέλος οὐ τὸ τελικὸν αἴτιον μόνον, οὐ εἵνεκα τᾶλλα γίνεται πάντα, σημαίνει, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ πέρασ τῆς ἐνεργείας. ὅθεν καὶ γελοίως φησὶν Ἀριστοτέλης προενεχθῆναι εἰπεῖν τὸν ποιητὴν ἐκεῖνον, ὃς εἴρηκεν· »ἔχει τελευτήν, ἧς ἔνεκεν ἐγένετο«. οὐ γὰρ πᾶν τὸ ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ τὸ ἀριστον βούλεται εἶναι. εἴ γε μὴν οὕτω λέγειν ἀρέσκει τῷ ἐναντίῳ, μὴ διαφερέτω, ἂν μόνον τὸ τριάδι τελειοῦσθαι οὕτω νοῆται, ὡς διὰ τρίτης πρὸς τὸ πέρασ ἦκειν, εἴτ' ἀγαθὸν εἴη εἴτε κακόν. οὕτω γὰρ ὁ νοσῶν τετάρτη ἢ ἐβδόμη ἡμέρα ἀποθνήσκει, καὶ τὸ βορέου πνεῦμα, περὶ οὗ Ἀρι-

vero nec vere dicitur nihil aliud esse naturam nisi deum, quippe cum natura non deus sit, sed ex deo dependeat auctore Aristotele, etsi istud, quod male dicitur, trahere ad meliorem sensum velimus, ut natura quodam modo deus sit, quia dei vicarius quidam est, in quantum ea facit, quae deus ab aeterno
 5 voluerit. Tamen non sequitur, ut si ternario res suas perficiat, ternario quoque perficiatur ipse, qui naturae auctor est. Ut enim ille longe eminentior est quam natura, sic et modo suae perfectionis longe superior est, quam ut trinitate perficiatur. Quod itaque in deo unitum est, id in natura distinctum ternario refert sui auctoris summam et ineffabilem unitatem.
 10 Quod idem et Synesius Cyrenensis philosophus illustris docet, cum dicat: »Entia prima simplicia sunt. Descendens vero natura multiplici ratione variatur.« Plato, Proclus et omnes Platonici idem sentiunt. Igitur ex Aristotelis sententia, unitas, quae in deo est, simplicitatis repraesentatur trinitate, quae in rebus naturae est, scilicet modo quo fieri poterat meliori, quando
 15 impossibile erat, ut simul et natura esset et unitas servaretur.

Ad quartum, non sequitur, ut dictum saepius est, eodem modo haberi in causa, quod exprimitur in effectu. Non enim, quia homo bipes aut equus quadrupes est, deum quoque bipedem esse aut quadrupedem dixeris. Omnem autem causam imprimere suam similitudinem in effectu ita intellegendum, ut pro subiecta materia et pro natura ipsius effectus, modo quo
 20 fieri potest meliori, similitudo exponatur. Quo fit, ut, quantum forma producenda in materia stare non poterat cum unitate, sed optime pro re subiecta cum ternario staret, idcirco trinitas in re naturali sit. Quae in causa esse non potest, sicut et quadrupedis rationem distinctam, sine qua
 25 equus stare non potest, in deo esse nefas dictum est.

Ad quintum satis ante responsum est. Ad ultimum, Aristoteles in 10 eo problemate non ita usus est verbo, ut argumentando adversarius sumit. In tribus enim et per terna ille ad exitum deveniri dicit, quomodo et medici ternariis diem criticum in decretorium statuunt morbis.
 30 Sed adversarius inexperientia tum rerum, tum Graeci sermonis putat τελειοῦσθαι unum illud semper significare formaliter perfici, cum non solum formalem perfectionem, sed etiam exitum rei et terminum motus significet. Unde et τέλος non modo finem, cuius causa cetera agantur, significat, verum terminum quoque et exitum ipsum actionis. Quam ob
 35 rem et ridiculum dicere productum ait Aristoteles illum poëtam, qui dixerit: »Habet ipsum finem, cuius ortus gratia est.« Finem enim statui non omne extremum, sed quod optimum est. Ceterum si ita loqui adversario placet, non referat, modo trinitate perfici ita intellegatur, ut per ternarium aut ternarios ad exitum ventum sit aut bonum aut malum.
 40 Sic enim quarto aut septimo die moritur, et flatus aquilonis, de quo

89 ἡς ἐνεκεν V ἡσπερ οὐνεκ' Bekker

12 Synes. Calvitii Encom. c. 7. (Migne P. gr. 66, 1180 A.) | 31 cf. Arist. Probl. κς 14. 941 b. | 39 Arist. Phys. β 2. 194 a, 31 sq.

στοτέλης διαλέγεται, τρίτη τελειούται ἤτοι παύεται. τούτων οὖν οὕτως εἰρημένων σκεψώμεθα τὸ σοφὸν τοῦ ἐναντίου ἐπιχείρημα. »πάντα, φησί, τριάδι τελειούται. ᾧ δ' ἕκαστον τελειούται, ἔσχατόν ἐστι τέλος. ἡ τριάς ἄρα ἐστὶν ἔσχατον τέλος.« πρὸς τοῦτό φαμεν διχῶς λέγεσθαι τὸ τελειοῦσθαι τριάδι, ἢ γὰρ τέλει τῷ ὡς τὸ εἶδος τελειοῦσθαι ἢ τέλει τῷ ὡς τὸ πέρας 5 καὶ ὁ ὅρος τῆς κινήσεως, ὃ καὶ αὐτὸ τελειοῦσθαι δύναιτ' ἂν λέγεσθαι, ὡς καὶ Ἀριστοτέλης τελείως ἐφθάρθαι φησί τὸ ἐν τῷ ἔσχατῳ ἤδη τῆς φθορᾶς ὄν. ἀλλὰ τί περαιτέρω φησὶν ὁ ἐναντίος; »ἡ τριάς ἄρα, φησὶν, ἔσχατόν ἐστι τέλος καὶ τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν τῶν ὄντων«. ἀλλ' οὐχ ἔπεται τοῦτο, ὡ λῶστε. τέλος γάρ, οὐ εἴνεκα πάντα τὰ ἄλλα, οὐ πᾶν πέρας φαμέν, ἀλλὰ τὸ ἄριστον 10 καὶ τὸ εἶδος. τί δ' ἂν φαίην, ὅταν προῖων περαιτέρω ἐπιφέρῃ; »τοῦτο δ' ἄρα τὸ ἔσχατον καὶ τὰγαθὸν ἐστὶν ὁ θεός; εἰ γὰρ τις καὶ συγχωρήσειε τὴν τριάδα εἶναι ἀγαθὸν τε καὶ ἔσχατον, οὐχ ἔπεται τὸ καὶ θεὸν αὐτὴν εἶναι. τελειοῦται γὰρ ἕκαστον τῷ ἰδίῳ ἀγαθῷ, ὃ καὶ τέλος καὶ ἄριστον ἀναλογικῶς λέγεται τε καὶ ἐστίν. ἄλλως γὰρ ἐκ τῆς τοῦ νέου τούτου δια- 15

V122 λεκτικοῦ ἐπιφορᾶς ἀκολουθήσειεν ἂν θεὸν εἶναι τὸν ὄνον. τὸ γὰρ τοῦ ὄνου εἶδος τέλος καὶ ἔσχατον ἀγαθὸν ἐστὶν αὐτοῦ, ᾧ τελειοῦται ἐν τῷ ἑαυτοῦ γένει. πάντα γὰρ ὅσα ἐποίησεν ὁ θεός, καλὰ λίαν. εἰ οὖν πᾶν ἀγαθὸν καὶ ἔσχατόν ἐστι θεός, καὶ τὸ τοῦ ὄνου εἶδος ἐστὶ θεός, καὶ ὁ ὄνος αὐτὸς κατὰ τὸν ἐναντίου λόγον θεός. ἀλλ' ὡ τῆς ἀμαθίας αὐτοῦ. εἰς ὅσας ἐξ- 20 ἐπεσε πλάνας ὑπὸ τοῦ μὴ δύνασθαι διαιρεῖν.

11 Ἀλλὰ σκεψώμεθα καὶ τὸ πόρισμα αὐτοῦ. ἐντεῦθεν φησι καὶ ῥᾶστα δύνασθαι νοηθῆναι »τὴν τριάδα ποιητικὴν εἶναι αἰτίαν πάντων τῶν ὄντων«. »ἀρχὴ γὰρ καὶ μέσον καὶ τέλος ταῦτό εἰσι τῷ πράγματι. τὸ γὰρ ποιητικὸν καὶ εἰδικὸν καὶ τελικὸν συμπέπτουσιν.« ἀλλὰ τὸ μὲν εἶδος εἶναι τέλος ἀλη- 25 θῶς ὑπὸ τοῦ ἀντιδίκου λέγεται. ἐδιδάχθη γὰρ τοῦτο οὐ πρὸ πολλοῦ παρὰ Θεοδώρου Θεσσαλονικέως ἡμετέρου ἐταίρου, ὅτε κατ' αὐτοῦ γράφων τοιοῦ- τῷ ἐχρήσατο ἐπιχειρήματι· »ἡ γένεσις, εἰπὼν, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τοῦ εἶδους εἰς τὴν ὕλην εἰσαγωγή. ὅθεν εἰ τὸ εἶδος γενέσεως εἶη τέλος, ἔπεται αὐτὸ ἑαυτῷ τέλος εἶναι, ὃ γελοῖόν ἐστι.« ταῦτα καὶ ἔγραφε καὶ ἐφρόνει πρότερον. 30 νῦν δ' ὑπὸ τῆς Θεοδώρου ἀντιλήψεως μεταδιδασχθεὶς βέλτιόν τε φρονεῖν ἄρχεται καὶ τὸ εἶδος εἶναι τέλος ὁμολογεῖ. τὸ δὲ τὰ τρία εἰς ταῦτό κατ' Ἀριστοτέλη πολλὰκις ἐρχεσθαι — ἄνθρωπος γὰρ ἄνθρωπον γεννᾷ, καὶ ἵππος ἵππον — τί ποτ' ἂν αὐτῷ συλλαμβάνοι; »ἡ τριάς ἄρα, φησὶν, ἢ τέλος ἐστὶ, καὶ ποιητικὴ ἐστὶν αἰτία«. γελοῖόν τι πάσχει. ὥσπερ γὰρ εἰ αἰεὶ συνήρ- 35 χοντο, οὕτως ἐπιχειρεῖ. ἀλλ' οὐκ αἰεὶ ταῦτα συνίασιν εἰς ταῦτό, ἀλλὰ πλεονάκις, ὅτε δηλαδὴ τὸ ποιοῦν ταῦτό ἑαυτῷ ποιεῖ τῷ εἶδει, ὡς Ἀριστοτέλης βούλεται. ἄλλως γὰρ ἂν ἀκολουθήσειεν τὸν οὐρανὸν ἢ τὸν ἥλιον εἶναι ἄνθρωπον, ἐπεὶ περ ἐν τῷ γεννᾶν ἄνθρωπον ἔχει τέλος τὸν ἄνθρωπον. ᾧ καὶ αὐτὸς ὁ κατήγορος ἐχρήσατο ἐπιχειρήματι βουλόμενος δεῖξαι τὸν ἄν- 40 θρωπον τοῦ οὐρανοῦ τιμιώτερον. πρὸς δὲ τούτοις, εἰ ἐν τῇ θείᾳ τριάδι τὸ τέλος καὶ τὸ ποιητικὸν συνέλθοιεν κατ' Ἀριστοτέλην, ἐφ' ᾧ ὁ ἐναντίος

V122' ἐδράζεται, ἔπεται τὴν θείαν τριάδα ποιεῖν ἑαυτῇ ὁμοίαν τῷ εἶδει τριάδα.

de quo Aristoteles disserit, tertio finitur, id est desinit. Quo ita posito, quem ad modum arguit adversarius, videamus. »Omnia trinitate perficiuntur, inquit. Quo autem unumquodque perficitur, finis ultimus est. Ergo trinitas est ultimus finis.« Respondeo perfici trinitate bifariam. Aut enim
 5 fine, qui forma est, perficitur, aut fine, qui terminus et exitus motionis est, finitur, quod et ipsum perfici dici potest, praesertim si exemplo Graeci huius loqui velimus, ut et perfecte periisse Aristoteles dixerit, quod in ultimo corruptionis iam est. Sed quid ulterius? »Ergo, inquit, trinitas est ultimus finis et bonum ultimum rerum«. Non sequitur, bone vir. Finem
 10 enim, cuius causa cetera sint, non omne extremum statuimus, sed quod optimum est et forma. Quid vero dicam, cum progrediens afferat conclusionem illam: »Ergo hoc ultimum et bonum deus est«? Nam etsi quis concesserit trinitatem esse bonum et ultimum, non sequitur, ut et deus hoc sit. Perficitur enim unumquodque suo bono, et hoc ultimum
 15 et optimum analogice est. Alioquin consequeretur ex hac illatoria ratione adversarii dialectici novi, ut asinus sit deus. Forma enim asini finis et ultimum bonum, quo perficitur asinus, est suo in genere. Quodsi omne bonum et ultimum est deus, forma asini est deus, et asinus est deus ratione adversarii nostri, qui in eos errores dilapsus est per ignoracionem
 20 distinguendi.

Sed corrolarium eius videamus. »Hinc et facile intellegi potest, inquit, 11
 »trinitatem esse causam efficientem omnium rerum«. Principium enim primum et finis idem re sunt. Efficiens namque et forma et finis coincidunt.« Formam esse finem vere ab adversario dicitur. Sed hoc nuper, uti
 25 puto, didicit correctus a Theodoro nostro familiari, quippe agens adversus Theodorum hoc argumento mandaverat suis litterulis: »Generatio, inquit, nihil aliud est quam inductio formae in materiam. Unde, si forma generationis sit finis, sequitur idem sibi ipsi finem esse, quod ridiculosissimum invenitur.« Haec ita antea sentiebat et scribebat. Nunc vero, postquam
 80 responsione Theodori melius sentit, formam esse finem confitetur. Sed sit ita, ut tria haec veniant saepe in idem auctore Aristotele. Nam homo hominem generat, et equus equum. Verum quid tandem? »Ergo, inquit, trinitas, quae finis est, efficiens quoque est.« Ridicula res. Quasi coincidunt semper, ita argumentatur. At non semper haec convenire, sed saepe, hoc
 85 est, quoties quod efficit, idem sibi specie efficit, Aristoteli placet. Aliter enim sequeretur, ut caelum aut sol sit homo, cum in generando hominem finem hominem habeat. Quo et adversarius usus est argumento, cum demonstrare vellet hominem esse caelo praestantiorum. Adde, quod, si finis et efficiens conveniunt in divina trinitate ad Aristotelis sensum, quo

15 consequeretur *correxī* ex consequetur *edit*. | 88 quae *correxī* ex qui *edit*.

2 Georg. Trap. Comparationes II.* 5. | 28 Georg. Trap. Adv. Theodorum Gazani, (*ineditum* cf. *Bd. I. 327 n. 3*)

Mohler, *Kardinal Bessarion. II.*

ἀλλ' ἡ θεία τριάς οὔτε τέλος ἐστίν, οἶον ὁ ἐναντίος οἴεται, ὡς ἤδη δεδηλωται, οὔτε ποιητικὸν αἷτιον εἶναι δύναται κατ' Ἀριστοτέλην. καὶ πολλῶ ἤττον τά γε τοιαῦτα εἰς θεὸν ἀνάγεσθαι δύναται, ἀλλ' ὁ ἐναντίος πλανᾶται, μίγνυσί τε τὰ ἄμικτα καὶ συγχεῖ πάντα, συμπεράσματα ἐπιφέρων τερατώδη καὶ τοῖς τῆς φύσεως ἐναντία λόγοις.

5

Κεφ. κ' Λύσις τῶν τοῦ ἐναντίου ἐπιχειρημάτων, δι' ὧν οἴεται δεῖξιν, ὅτι κατ' Ἀριστοτέλην ὁ κόσμος ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παρῆκται.

20,1

Τί ἐτι; μεταβαίνει ὁ ἐναντίος ἐπὶ τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν καὶ δι' ὅτι Πλάτωνος ἤκουσε γράφοντος ἐξ ὕλης τὸν κόσμον δεδημιουργῆσθαι, προτίθεται ἐν ἕκτῳ καὶ ὀγδῶν καὶ ἐνάτῳ καὶ δεκάτῳ κεφαλαίῳ δεῖξαι 10 Ἀριστοτέλη ἐκ τοῦ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντος τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν νενομικέναι καὶ κατὰ γε τοῦτο τοῖς Χριστιανοῖς ἡμῖν συνάδοντα καὶ Χριστιανὸν καὶ αὐτὸν ὄντα, ὡς ἂν εἰ ὁ Πλάτων ἐξ ὕλης αἰσθητῆς προϋποκειμένης τὸν κόσμον δεδημιουργῆσθαι ᾤετο. ταῦτ' οὖν δεῖξαι προθέμενος οὕτως ἐπιχειρεῖν δοκεῖ βούλεσθαι. »ὁ θεὸς πρώτη ποιητικὴ αἷτία τῶν ὄντων 15 ἐστὶ καὶ κατ' Ἀριστοτέλην αὐτὸν ἐν τῷ λ' τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ ἐξηρητῆσθαι λέγοντα — τοῦτο γὰρ προαχθῆναι καὶ ποιηθῆναι ἐστίν — κἀν τῷ δευτέρῳ τῶν περὶ Γενέσεως καὶ Φθορᾶς τὸν θεὸν συμπληρῶσαι τὸ πᾶν ἐνδελεχῆ ποιήσαντα τὴν γένεσιν, καὶ ἐν τῷ τῶν περὶ Οὐρανοῦ πρώτῳ καὶ τῶν περὶ Ψυχῆς τρίτῳ τὸν θεὸν καὶ τὴν 20 φύσιν μηδὲν ποιεῖν μάτην. ταῦτα γὰρ πάντα δηλοῦσι τὸν θεὸν εἶναι ποιητικὸν καὶ ἀρχοειδῆ αἷτιαν, τὴν δὲ φύσιν αἷτιαν ὀργανικὴν.« ἐτι· »ἐπεὶ τελικὸν αἷτιον πάντων ἐστὶν ὁ θεός, τὸ δὲ τελικὸν καὶ ποιητικὸν ἐν τῷ θεῷ συνέρχονται — ποιεῖ γὰρ ἑαυτοῦ εἶνεκα ὁ θεός —, ἔπεται τὸν θεὸν εἶναι ποιητικὴν πάντων αἷτιαν, κἀντεῦθεν καὶ τοῦ κόσμου, περὶ οὗ ἡμῖν ὁ λόγος«. 26

2

»Ἐτι· »ἡ αἷτία ἐνέργεια ἀμιγῆς οὔσα οὐ διὰ κινήσεως ἐνεργεῖ οὔτε ἐν χρόνῳ κἀντεῦθεν οὐδ' ἐκ δυνάμεως ὕλης τινός οὔτε μὴν ἑαυτῷ προϋποτίθησιν οὐδὲν ὄλως ὕλικὸν ὑποκείμενον. οὕτω γὰρ ἂν διὰ κινήσεως καὶ ἐν χρόνῳ ἐποίη. ὁ δὲ θεός ἐστὶν αἷτία, ἥτις ἐνέργειά ἐστὶν ἀμιγῆς, ὡς V 123 ἐν τῷ λ' τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ δεικνυται. ὁ θεός ἄρα ἄνευ κινήσεως καὶ 30 χρόνου ποιεῖ καὶ οὐδὲν προϋποτίθησιν κἀντεῦθεν ἐκ τοῦ μηδαμῶς ὄντος προάγει.« ἐτι· »ἡ παντοδύναμις αἷτία οὐδὲν ἑαυτῇ ἐν τῷ προάγειν προϋποτίθησιν. εἰ γὰρ ἡ ἐκείνης δύναμις μὴ ἐπέκεινα τοῦ ὕλικου ὑποκειμένου ἐξετείνετο, οὐκ ἂν ἦν παντοδύναμος. ἀλλὰ μὴν ὁ θεός αἷτία ἐστὶ παντοδύναμος. ἐνέργεια γὰρ ὧν ἀμιγῆς ἐστὶν ἄνευ οἰασοῦν παθητικῆς δυνάμεως, 35 ὥστ' ἀνάγκη ἄπειρον αὐτὸν ἔχειν δύναμιν κατὰ τὸ ποῖον, οὐ κατὰ τὸ ποσόν, καὶ διὰ τοῦτο παντοδύναμον εἶναι. ὁ θεός ἄρα ἐκ τοῦ μηδαμῶς ὄντος πάντα προάγει.« ἐτι· »ἀναγκαῖον ἦν τὸ παντοδύναμον τοῦ θεοῦ τρόπον τινὰ φανερόν γενέσθαι. ὕπερ ἐπεὶ ἄλλως οὐκ ἦν δυνατόν φανῆναι πλὴν διὰ τῆς ἐκ τοῦ μηδαμῶς ὄντος προόδου — οὕτω γὰρ ἀπέριου δυνάμεως δεῖ πᾶσαν 40 ἄπειρον διάστασιν τὴν μεταξὺ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος, λέγω δὴ τῶν

adversarii ratio fundatur, sequitur, ut trinitas divina efficiat trinitatem sibi eandem specie. Ceterum trinitas nec finis est is, quem adversarius putat, ut declaratum iam est, nec efficiens esse potest. Et longe minus ad deum referri haec possunt, sed ipse fallitur et miscet confunditque res, quarum 5 conclusiones monstra plane sint contra naturae rationem.

Cap. XX. Confutatio octo argumentorum adversarii de mundi ex nihilo secundum Aristotelem creatione.

Transit adversarius ad mundi creandi rationem et, quod Platonem 20,1 audierit scripsisse mundum esse creatum ex materia, conatur capite suo 10 VI. VIII. IX. X. demonstrare Aristotelem opinatum ex nihilo mundi productionem, ut veriolem Christianum faciat Aristotelem, quasi Plato ex materia sensibili praesupposita mundum creatum putaverit. Quae cum probare studeat, sic argumentari velle videtur: »Deus prima causa efficiens omnium rerum est auctore Aristotele, qui duodecimo Metaphysicae libro 15 caelum et naturam dependere ex deo ait — hoc enim produci et effici est — et secundo de Generatione deum complevisse totum faciendo continuam generationem, et primo de Caelo et tertio de Anima deum et naturam nihil facere frustra. Hoc enim indicatur deum esse efficientem causam principalem, naturam autem causam instrumentalem.« Item: »Cum deus causa finalis rerum 20 omnium sit, finis autem et efficiens in deo coincidunt — agit enim propter se ipsum deus — sequitur, ut deus sit causa efficiens omnium et proinde mundi, de quo agitur.«

Item: »Causa, quae est actus purus, non agit per motum neque in 2 tempore et proinde non ex potentia materiae alicuius nec subiectum ullum 25 materiale sibi praesupponit, quia sic per motum et in tempore ageret. Deus autem est causa, quae actus sit purus, ut duodecimo Metaphysicae demonstratum est. Ergo deus sine motu et tempore agit et nihil praesupponit et proinde ex nihilo producit.« Item: »Causa omnipotens nihil in producendo sibi praesupponit. Nam nisi eius potentia ultra subiectum materiale se 80 extenderet, non omnipotens esset. Sed deus est causa omnipotens. Cum enim actus sit purus sine ulla potentia passiva, habeat infinitam potentiam intensive, non extensive necesse est, proindeque omnipotens sit. Ergo deus ex nihilo omnia producit.« Item: »Necesse fuit, ut dei omnipotentia aliquo modo manifestaretur. Quod cum non alio modo fieri posset nisi per pro- 85 ductionem ex nihilo — ita enim potentia infinita requiritur, quae super

15 cf. Georg. Trap. Comparationes II. 6 sqq.